

[2–2019]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2019]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

VLADAN HANULÍK – White Coat Effect: The Making of the Patient-Physician Relationship in Modern Europe
Efekt bílého pláště: utváření vztahu pacienta a lékaře v moderní Evropě 175

VÁCLAV SMYČKA – Ctnost dějinnosti a zatracení bezdějinných.
K dějinnému aktérství v post-osvícenské středoevropské filozofické tradici
The Virtue of Historicity and the Damnation of Non-Historic People. On Historical Agency in the Post-Enlightenment Central European Philosophical Tradition 200

LUKÁŠ PĚCHULA – Literární antisemitismus a konstrukce image židovského národa v meziválečných románech širšího Ostravska. Imagologicko-komparativistická studie
Literary Antisemitism and the Construction of an Image of the Jewish Nation in the Interwar Novels of the Moravian-Silesian Region: Imagological-Comparative Study 224

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

JAN HORSKÝ – „Obecné dějiny“, „obsahová filozofie dějin“ a evoluční teorie
'General History', 'Content-Oriented Philosophy of History', and the Theory of Evolution 253

MILOŠ HAVELKA – Existují obecné dějiny?
Is There a General History? 264

MIROSLAV HROCH – Obecné, světové, globální dějiny?
General, Global, or World History? 270

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

S. M. AMADAE – Prisoners of Reason: Game Theory and Neoliberal Political Economy; **HUNTER HEYCK** – Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science; **EGLÉ RINDZEVIČIŪTĚ**, The Power of Systems: How Policy Sciences Opened Up the Cold War World (Vítězslav Sommer) 277

PHILIPP THER – Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy (Michal Kopeček)	286
DAGMAR HÁJKOVÁ, PAVEL HORÁK, VOJTĚCH KESSLER, MIROSLAV MICHELA (edd.) – Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu (Andrea Talabér)	293
OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA – Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (Jakub Rákosník)	298
KRZYSZTOF BRZECHCZYN (ed.) – Towards a Revival of Analytical Philosophy of History. Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences (Karel Šima)	303
DENISA NEČASOVÁ – Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956 (Bohumil Melichar)	314
LUKÁŠ FASORA, JIŘÍ HANUŠ, DENISA NEČASOVÁ (edd.) – Svůdnost sociálního experimentu: nový člověk 20. století (Jakub Vrba)	320
KAMIL ČINÁTL, JAN MERVART, JAROSLAV NAJBERT (edd.) – Podoby česko-slovenské normalizace: dějiny v diskusi (Jakub Rákosník)	324
MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ – Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci (Radek Hylmar)	330
LENKA ŘEZNÍKOVÁ – Ad majorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského (Radmila Prchal Pavlíčková)	335
Editorial Note	339
Upozornění redakce	341

EXISTUJÍ OBECNÉ DĚJINY?

Miloš Havelka

Is There a General History?

In connection with Horský's contribution "General History", "Content-Oriented Philosophy of History", and the Theory of Evolution, Havelka considers the origins and content of general history and highlights the vagueness which characterised them in Czech historiographic discourse ever since the 1950s. He stresses differences between the terms 'general history' and 'world history' or rather our understanding of the ways in which one can or should progress from the factuality of particular historical events and their unrepeatable uniqueness in different places to their 'general' aspects and 'unifying' characteristics. In conjunction with this investigation, Havelka searches for the historical origins of use of the term 'general history' since the eighteenth century and traces the genesis of views which viewed the philosophy of history as the main route to knowledge of historical necessity. He contrasts these conceptions with the theoretically clearer and methodologically more sophisticated notion of 'shared history', which focuses on search for parallels and structural analogies between certain social, political, and civilisation processes that go beyond the schematic differences between national histories. Especially in the form of 'comparative history', its intentions and conclusions then also lead to a certain degree of generalising assessment.

Keywords: General History, Social History, Civilisation

Miloš Havelka, Professor at the Faculty of Humanities of the Charles University, Prague, Milos.Havelka@fhs.cuni.cz

S ohledem na nabídnutou škálu otázek se chci selektivně a samozřejmě značně zjednodušujícím způsobem věnovat jen jejich první části, tj. vzniku a určení tzv. „obecných dějin“. Hned na počátku lze poukázat na dlouhodobě (už od Mackových dob na Historickém ústavu ČSAV) vládnoucí neurčitost obsahu „obecných dějin“, které byly (a dodnes jsou) pojímány spíše kumulativně než ideově, a zahrnuje se do nich vše, co nespadá pod „české dějiny“. Sociální, hospodářské a kul-

turní dějiny se chápou jako samostatné. „Světovými dějinami“ (alternativním označením jsou „globální dějiny“) se většinou rozumí širší perspektiva, zaměřená většinou civilizačně, případně na širší regiony („dějiny jihovýchodní Asie“). Je rovněž zajímavé, že například česká wikipedie neobsahuje heslo „obecné dějiny“, ale zato „dějiny lidstva“, což lze jistě chápat jako znejasnění významu jejich předmětu.

Pro porozumění konceptu obecných dějin platí, že problém univerzalizujícího pohledu na historické události je starší než pokusy o jeho pojmenování, které nekolísa jen mezi naznačeným rozdílem „obecných dějin“ a „dějin lidstva“, ale také „světových dějin“ („globálních dějin“), „univerzálních dějin“ a „transnacionálních dějin“, případně i „filozofie dějin“, z nichž každé označení samozřejmě může, ale nemusí znamenat specifickou a zobecňující aktualizaci pohledu na dobu, události a vývoj. Prakticky to vede k tomu, že se obsahy těchto konceptů často zaměňují.

Hledání obecného, což také znamená společného, ve vývoji jednotlivých národů, pospolitostí, kultur a civilizací není snadné a často zůstává velice abstraktní, což lze například doložit na pokusu o vypracování gymnaziální učebnice společných francouzsko-německých dějin po druhé světové válce z roku 2006, kde rozdílná reifikace obecných problémů („paměť na druhou světovou válku“, „rozpad kolonialismu“, „studená válka“ apod.) v životě Němců a Francouzů nakonec zůstala provedená pouhou enumerací a deskripcí jevů.

Problém obecnosti

Postižení rozdílů, zejména rozdílů mezi „obecnými“ a „světovými“ dějinami, je závislé jednak na určení hlediska, resp. povahy „obecnosti“, která má události v čase nějak sdružovat, tzn. na určení toho, co je na dějinách „obecné“ (případně světové, všelidské, univerzální a svou povahou vlastně nějak nutné, protože se opakující), jednak na porozumění tomu, jakým způsobem se může a má přecházet od fakticity jednotlivých historických událostí a jejich neopakovatelné jedinečnosti na různých místech k „obecnému“ a k jeho „sjednocujícím“ charakteristikám, které by zachytily, vyjádřily nebo přímo konstituovaly právě to, co je na obecných dějinách obecné. Jde však přitom o rétorické (metafory, metonymie), noetické (modely, struktury a strukturální analogie), nebo o ideologické operace (pokrok, emancipace) apod.?

To, co se dlouho řešilo tak, že se „obecné dějiny“ vykládaly jako nakupení historických událostí z určitých časových údobí (dějiny starověku, středověku, novověku apod.), zobrazitelné však převážně deskriptivně v jednotlivých formálních podoborech, například: 1. Dějiny římského císařství; 2. Prehistorie germánských a románských národů; 3. Dějiny Anglosasů do smrti krále Alfreda;

4. Islám v orientu a okcidentu apod., jak je tomu v dodnes přežívajícím konceptu obecných dějin Wilhelma Onckena (1838–1905). To, čemu se má rozumět jako obecnému, zde bylo vlastně nahrazováno tím, co se zdálo být (civilizačně) centrální a profilující.

Obecnost jako nutnost

Snaha o porozumění „obecným dějinám“ souvisí – pokud vím – s tradicemi novověku, i když nasazení k tomuto přístupu existovala již předtím. Zejména je třeba připomenout humanistickou potřebu „praktického poučení“ a „pragmatického využití“ „obecného“ historického vědění (srov. postavení římských dějin Tita Livia jako nejšířší folie většiny Machiavelliho politologických vykladů), se snahou o překonání pouhého kronikářského řetězení následnosti událostí a jevů a také se snahou o „překonání“ předchozí tzv. „teologie dějin“, jejíž asi nejstarší verzí byl Augustinův výklad vzájemných pohybů „civitas dei“ a „civitas terrena“.

Již vychovatel dauphina Jacques-Bénigne Bossuet psal na přelomu 17. a 18. století: „Pravá věda dějepisná záleží v tom, abychom v každé době pozorovali skryté příčiny, jimiž velké změny připravovány, a důležité okolnosti, jimiž ve skutek uvedeny byly. [...] Kdo chce důkladně porozuměti věcem lidským, musí je pozorovati s vyššího stanoviska.“¹ Právě toto „vyšší“ stanovisko mělo (a stále ještě má) umožnit porozumění nejen tomu, proč se „dějiny dějí“ (tj. nejen „příčinám“ dění, ale i jejich „důvodům“), a také tomu, v čem je působení „skrytých příčin“ závazné, nebo dokonce vývojově nutné, v čem si jsou změny a události podobné, a odtud pak porozumění tomu, co je vývojovým změnám v životě států, národů a pospolitostí společné, a tudíž „obecné“. U Bossueta ony „skryté příčiny“ spočívaly zejména v konfliktech nebo kolaboracích, založených údajně v obecných charakteristikách (a odlišnostech) povahy různých národů a na nich se zakládajících států. To je mimochodem hledisko, které cirkulovalo. U nás se s ním setkáme například ještě u Františka Palackého a také v sociologických výkladech českých dějin Emanuela Chalupného.

Hledání obecného, pro všechny lidi platného rysu historického pohybu se výrazně prosadilo v osvícenství, přičemž samotná otázka povahy obecnosti, jež se měla stát východiskem univerzalizující „filozofie dějin“ (umožňující, jak psal Voltaire, „moudrému čtenáři [aby si uvědomil], že smí věřit jen velkým událostem, jež mají jakousi pravděpodobnost, a že se musí soucitně dívat na báhorky,

1 JACQUES-BÉNIGNE BOSSUET, *Rozmluva o dějinách všeobecných. Psaná pro dauphina*, Praha 1893, s. 265.

jimiž za všech dob zatěžovaly světovou scénu fanatismus, románovost a lehkověrnost“),² jejíž obsah se od té doby však proměňoval.

Hlediskem univerzality a závaznosti rozumu osvícenství však nadřadilo (kauzální) vysvětlení jevů jejich „pouhému“ porozumění, pracujícím se složitějšími motivacemi, neboť údajně to, co nelze racionálně vysvětlit („dobro“, „krásu“, „naději“, „solidarit“, „štěstí“, „lásku“, „víru“ apod.) osvícenství vytlačovalo do sféry lidského nitra a činilo z nich soukromou věc. Tak se vytvořilo dlouho diskutované napětí mezi „vědou“ a „niterností“ (třeba Goethovým „zeleným stromem života“), mezi „subjektivismem“ a „objektivitou“, obecným a partikulárním, kolektivním a osobnostním, mezi „individuem“ a „světem“ apod. To usilovala kompenzovat romantika důrazem na jedinečnou a neopakovatelnou povahu historického dění. Zde se také utvářela první verze konceptu „individuální kauzality“, resp. „neopakovatelnosti dějin“ (programově protipostaveným hledisku obecné „kauzality“, srovnatelné s kauzalitou v přírodovědě), vycházející ze zjištění, že stejné nebo podobné příčiny mohou mít různé následky a že podobné následky mohou pocházet z různých příčin.

„Filozofie dějin“ jako hledání obecné nutnosti?!?

Autorem termínu „filozofie dějin“ byl sice Voltaire, avšak klasickou podobu tomtuto pojetí obecnosti dal G. W. F. Hegel: jako historické vědění uznal pouze to, co je událostem společné, svou povahou vlastně nutné a co je zajištěno principy rozumu. Pouze to lze podle něj integrovat do celkového systému znalosti o světě, který je čímsi původním i konečným a jako takový více než jen sumou svých částí. Jak známo, pro Hegela nebyla historiografie jeho doby, konkrétně dějepisectví Bartholda Georga Niebuhra (1776–1831) a Leopolda von Rankeho (1795–1886), žádnou vědou, ale jen pouhým (partikularizujícím) vyprávěním v zásadě kronikářské povahy o následnosti událostí v určité době a na určitém místě. Podle Hegela nebyla tato historiografie schopna nahlédnout univerzálnost (obecnost) procesu, který události nese a orientuje, a předem rezignovala na hledání vnitřní nutnosti tohoto procesu („pokrok ve vědomí svobody“) a na možnost formulovat historické zákonitosti.³

Znalosti oněch historiků údajně nejsou vědecké, protože se spokojují samy se sebou, vlastně jen zdvojují skutečnost, nechtějí přesáhnout na celek vědění, neusilují o systém, nepozvedají se k univerzálním principům, řídícím proces vý-

2 VOLTAIRE, *Myslitel a bojovník*, Praha 1957, s. 9.

3 G. W. F. HEGEL, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Leipzig 1924, s. 53.

voje světa. Naopak onou vědou o nutnosti vývoje a zákonech historického dění byla pro Hegela až filozofie dějin, která údajně ví, že světu vládne rozum, a že tedy také dějiny světa jsou rozumu přístupné.⁴ Totéž platilo i pro vědy přírodní a o postavení tzv. „filozofie přírody“, která měla podobně dominovat nad pouhými deskripcemi sesbíraných jednotlivin. Hegel věřil, že pouze filozofie je s to uchopit celek světa, přírody a dějin, a že je tudíž s to zprostředkovat završující vědění o směřování a vývojových proměnách lidského ducha. Z této podrobenosti celku a závislosti na filozofii se přírodní i historické vědy začaly programově vymaňovat až po polovině 19. století v procesech „zvědečnění vědy“ a „historizace dějin“. Tato emancipace byla nesena étosem zkušenosti a indukcionistickými představami millovského pozitivismu, orientací na fakta a vírou, že jednoznačnost výkladu je předem a výlučně obsažena v datech (nebo dokonce v pramenech) samých, resp. v bezprostřední kauzalitě, jež zakládá události, o kterých vypovídají prameny. Nechtěným vedlejším následkem bylo jednostranné odmítání hlediska kolektivní povahy sociálních jevů a obecných procesů (k tomu srov. například tzv. „Lamprechtstreit“), jejichž poznání vyžaduje obecné analytické pojmy (jako například „feudalismus“, „homo oeconomicus“, „sekularizace“, „občanská společnost“, „industrializace“, „modernizace“ apod.) a zdůrazňování historické individuálnosti jevů, jimž jsme schopni porozumět, ať už „vcítěním“ (Ranke), „ponořením“ (Droysen) či „prožitkem“ (Dilthey) apod. Obecnost zde tak nakonec splývala s vicovskou představou stejnosti člověka v různých situacích.

Obecnost jako badatelská konstrukce

Badatelský paradox podobných perspektiv přístupu k událostem v čase spočívá nepochybně v tom, že obecnost, na niž se odvoláváme, není substanciální, ale jen zkonstruována, tudíž závislá na různých civilizačních hodnotách (Weberovo „Wertbeziehung“) jako „národ“ a „národní stát“, „dynastie“ a „politika“, „kultura“ a „instituce“, „demokratizace“ apod., které nemusí sdílet všichni. V této perspektivě bývají obecné dějiny chápány jako ideologické; jsou spojeny s určitými zájmy a (často účelovými) hledisky, jak by například znovu potvrdila vědoslovná analýza diskusí z poslední čtvrtiny minulého století, od Lyotardovy kritiky historických metanarací pokroku a emancipace přes debaty o Fukuyamově „konci dějin“ (a případně strukturálních analogiích tohoto konceptu k výkladům „konce dějin“ u Hegela nebo u Marxe) a konče dnešním prosazováním nacionalisticko-

4 G. W. F. HEGEL, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, s. 53.

-legitimizačních hledisek, kdy se společným rysem obecnosti paradoxně stává partikularizace zájmů.

Příbuzná hlediska

Vedle toho všeho existují teoreticky jednoznačnější a metodologicky propracovanější „sdílené dějiny“, zaměřené na paralely a strukturální analogie určitých civilizačních, sociálních a politických procesů, jdoucí za prvoplánové rozdíly národních dějin, a zejména „komparativní historie“, svými intencemi a závěry rovněž směřující k určité zobecňující reflexi a překračující pouhé vyprávění předčasnosti, současnosti a následnosti dějů. Jejich provoz by byl bez systematizace určitých obecných znaků, přítomných u zkoumaných národů a pospolitostí, vlastně nemožný. Důležitým metodologickým prostředkem je zde stále ještě tvorba tzv. ideálních typů. Umožňuje strukturovat povahu, vývoj a hierarchii znaků určitých jevů, jejichž funkce a strukturální postavení se v jednotlivých případech srovnává, včetně podobností celkového průběhu určitých procesů. K tomu, abychom například porozuměli shodám a rozdílům různých režimů demokracie (lidové, parlamentní, stranické, identitní, suverénní apod.), a také k tomu, do jaké míry se v těchto případech vůbec dá hovořit o „demokracii“, je třeba vypracovat „ideální typ“ demokratického systému, který jednotlivé případy umožní nejen srovnat, ale také nacházet rozdíly a deficity, a tak odlišovat jejich úroveň. S podobně silnou tendencí k hledání obecných znaků a univerzalizujících charakteristik jevů se setkáváme také v sociálních a kulturních dějinách. Obecné zde splývá s tím, co je možné v určité době vykládat jako zásadní a charakteristické.

Pokus o shrnutí

S ohledem na starou Humboldtovu diferenci mezi „bádáním“ a „zobrazením“, resp. mezi „vědou“ a „učením“, je třeba si klást otázku, co nového „obecné dějiny“ v tradičním smyslu přinášejí a čím přispívají historickému vědění, tj. do jaké míry jsou jen (zjednodušujícím) zprostředkováním a uspořádáním již dosaženého poznání. Zde se mi zdá stále ještě platit známá teze Maxe Webera: „Základ pracovních oblastí jednotlivých věd netvoří ‚věcné‘ souvislosti ‚předmětů‘, nýbrž myšlenkové souvislosti problémů: Nové ‚vědění‘ vzniká tam, kde se novou metodou sleduje nový problém a odhalují se tak pravdy, které otevírají nová významná hlediska.“⁵

5 MAX WEBER, *Metodologie, sociologie, politika*, Praha 1998, s. 23.